

Bence Erika

∴ Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
∴ erika.bence1967@gmail.com

KATONAREGÉNYEK¹

A másfél évtizedes rálátási távlat

Military Novels

Vojnički romani

Az első világháború traumatikus élménye nemcsak a haditudósítókat, -fotósokat és rajzolókat, köztük ismert vajdasági festőművészeket és filmrendezőket – mint pl. Pechán József, Zádor István, Bosnyák Ernő (NÉMETH 2014) – készítetett arra, hogy dokumentálják és ezáltal az utókorra hagyományozzák a háború eseményeinek és történéseinek tapasztalatait, hanem számos, a fronton szolgálatot teljesítő katonát, az egyszerű, vidéki tanítótól/tanártól a majdnem írástudatlan, illetve a mondatokat csak igen nehezen formába öntő közkatonán (CSORBA–ÖKRÉSZ 2010; CSORBA 2014, 2014a) át a magasabb rangú, civilben tudós, irodalmár/tollforgató tisztékig, mint Farkas Geiza (NÉMETH 2004; BENCE 2014a), Darvas Gábor (KALAPIS 1999: 876–877; GEROLD 2001: 64–65) vagy Munk Artúr (BORI 1981). Ismertek természetesen Csáth Géza háborús naplófeljegyzései és levelei (CSÁTH 1997) is.

Az első világháború élményeit és eseményeit tematizáló művek között vannak szabályos, a harctéren keletkezett szövegek, naplók és feljegyzések, mint Farkas Geiza (NÉMETH 2004), Csáth Géza (CSÁTH 1997), Koczka József (KOCZKA 2014) naplói vagy Frei Antal (CSORBA 2014a) naptára. Mások, mint a temerini Kozma József az 1940-es években (CSORBA–ÖKRÉSZ 2010), illetve Darvas Gábor (DARVAS 1930), Munk Artúr (MUNK [1930], [1933] 1981) és Farkas Geiza (FARKAS 1933) a háborút követően több évvel/évtizeddel vetették papírra emlékirataikat, formázták az időközben rálátási távlatot nyert élményeiket (napló)regénnyé. A személyes (és traumatikus) élmény e viszonylag késői konfesszióba, illetve fikcióba oldódásának magyarázata feltehe-

¹ A könyv 2015. január 30-án, Temerinben, a Lukijan Mušicki Művelődési Házban, Csorba Béla, Brenner János és Ökrész Károly közreműködésével megtartott bemutatóján elhangzott előadás szerkesztett változata. A cikkben hivatkozás történik a szerző korábbi előadásaira és munkáira (lásd BENCE 2014a, 2014b).

tően az a gesztus, amit Lejeune a „megkönnyebbülni, [...] levetni magunkról az érzelmek és a gondolatok terhét” (LEJEUNE 2003: 216) törekvéseként értelmez. Talán az sem véletlen, hogy a vajdasági magyar irodalom többé-kevésbé ismert első világháborús regényei (Darvas Gábor, Munk Artúr és Farkas Geiza alkotásai) egytől egyig az 1930-as évek elején jelentek meg.

Világirodalmi viszonylatban is ez idő tájt került az írói és befogadói érdeklődés középpontjába az első világháború története, ekkor jöttek létre – az élményre való majdnem két évtizednyi rálátási távlat nyújtotta megértési tapasztalatok és konzekvenciák révén – narratívái. Az általunk vizsgált regények abban a kontextusban értelmezhetők, amelynek vonzatkörét többek között Erich Maria Remarque vagy Ernest Hemingway háborús regényei alkotják: a *Nyugaton a helyzet változatlan* (1929), a *Három bajtárs* (1937), illetve a *Búcsú a fegyverektől* (1929). Feltételezhetően a nyugat-európai militáns törekvések újbóli felszínre kerülése is kihatott ennek az élményanyagnak a regényesítésére. Hogy az első autentikus vajdasági magyar (háborús) regények is jobbára az 1930-as évek táján jöttek létre, az a nemzetközi mozgások természetén túl a térségi kisebbségi irodalmi reprezentáció intézményeinek konstituálódásával is összefügg.

Darvas Gábor (1889–1972) a *Kalangya* szerzői köréhez tartozó író, szerepel *A Mi Irodalmunk Almanachjában* (1931) és az *Ákácok alatt* (1933) című antológiában. Huszonöt évesen, az osztrák–magyar hadsereg katonájaként vesz részt az első világháborúban, ahova – regényéből erre következtetünk – önként jelentkezett. A szerb fronton harcol, ahol tifuszos lesz, és a valjevói járványkórházba kerül. Itt esik hadifogságba, gyalázatos, embertelen körülmények között is sikerül életben maradnia, hogy az Albánián keresztül visszavonuló szerb hadsereg foglyaként a poklok poklát járja meg ismét. Innen a Szardínia melletti lakatlan, víz nélküli szigetre, Isola d’Asinarára viszik őket, ahol kolera tizedeli soraikat. Megpróbáltatásainak következő állomása a franciaországi hadifogság lesz. Szabadulása után Óbecsére tér vissza. 1912-ben, Budapesten szerzett gépészmérnöki oklevelét és szaktudását kamatoztatja (egy szerszámgyár főszervezőjeként és társtulajdonosaként) Haifában, ahova 1935-ben emigrál. Szenteleky Kornél a róla, pontosabban a regényéről szóló, 1931-ben keletkezett cikkében a „*Mindent meggondoltam és mindent megfontoltam...*” vajdasági sikeréről tesz említést (SZENTELEKY 2000: 25). A második világháború utáni akadémiai magyar irodalomtörténet is – feltehetően – erre a Szenteleky-megjegyzésre hivatkozik (SZABOLCSI 1966). Ezekon kívül még néhány adat áll rendelkezésünkre regényének recepcióját illetően (KRISTÁLY 1931; KALAPIS 1999), de általában véve nem sokat tudunk személyéről és pályájáról, sőt, az lehet az érzésünk, hogy a róla szóló lexikonszócikkek (GEROLD, 2002: 64–65; KALAPIS, 1999: 876–877) is jobbára a regényében megjelenteken alapulnak, ami – megtörtént eseményeket elbeszélő, de mégiscsak fikciós prózáról lévén szó – nem lehet pontos forrásanyag.

Munk Artúr (1886–1955) kalandos életéből (cselédkönyves orvosként ápolja az elvonókúrán levő Ady Endrét, diáktársával és barátjával, Brenner Józseffel – akinek könyveit és naplóit Csáth Géza név alatt tartjuk számon irodalmunkban –, valamint Havas Emillel *A repülő Vucsidol* címmel folytatásos regényt ír, hajóorvosként óceánjáró hajókon teljesít szolgálatot; a Carpathiával elsőként érkezik a Titanic túlélőinek megmentésére, közelről éli át és szemléli az oroszországi forradalom eseményeit) nem hiányzik az első világháborúban való részvétel sem. Tizenöt hónapon át orvos-főhadnagy. 1917-ben orosz hadifogságba esik, ahonnan csak 1921-ben tér haza. Schöpflin Aladár (1929) „*Hadifogoly-könyvek*” cím alatt méltatja *A nagy káder* (1930) című regényét. *A hinterland* (1933) című alkotásában „a mögöttes országrész háborúját ábrázolja.

K. JÓZSEF TEMERINI ASZTALOS NAPLÓJA E KONTEXTUSBAN

Farkas Geiza *A fejnélküli ember* című regénye a háború egzisztenciális következményeit megjelenítő lélektani esettanulmány. *A hinterland* a hátsószág „mögöttes háborúját” ábrázoló társadalmi tablókép. Darvas regénye fiktív napló. Nem kizárt, hogy volt – miként Munk Artúr regényeinek is – autentikus napló-előzménye², de a „*Mindent meggondoltam...*” már nem ez; az elbeszélte történetek ideje és a megírás ideje között eltelt másfél évtized kialakította rálátási távlat a napló mint életnarráció és a napló mint regény műformája közül az utóbbi felé vitte el a narráció irányát, a műfajalkotó tendenciákat (BENCE 2014b).

K. József, az első világháború frontjait megjárt temerini asztalos az emlékeit – noha feltételezhetően létezett emlékiratainak is, az ő művének is egy elsődleges, feljegyzésekből álló, mára virtuálissá vált előzménye – az 1940-es években vetette papírra. Az újabb háborús eszkaláció okán talán nem is véletlenül érzett késztetést arra, hogy az első világháború történéseinek, eseményeinek kisemberi mivoltában megélt élményeit, átéltségeit és tanulságait papírra vesse. Művét a szöveget gondozó jegyzetíró (Csorba Béla) naplóként is értelmezhető „viszsaemlékezés”-ként interpretálja. Ami igaz, hiszen az emlékezet megtartotta események kronologikus rendben, egyes szám első személyű én-elbeszélő által megjelenített leírásáról, életnarrációról van szó. Ugyanakkor a megélt élmények ideje és a megírás aktuális ideje között eltelt több mint két évtized is megtette a magáét, konfesszióvá oldva az emlékeket egy szemlélődő, tárgyilagos elbeszélő jelenlétét tette lehetővé. A hasonlóságok mellett (pl. a szerb, a galíciai-bukovinai, valamint az északolasz hadszíntér bemutatása) ez a mozzanat meg is

² Szabadkán, az Életjel kiadásában látott napvilágot 1999-ben. Munk Artúr: *Napló 1915–1916*. Szabadka: Életjel, 1999

különbözteti, mássá teszi, mint az említett, ismert első világháborús regényeket. Nem kommentál, nem értelmez, nem lázad, nem ironizál, mint a „*Mindent meg gondoltam...*” vagy *A hinterland* elbeszélői és szereplői. S talán épp a „sorsba vetettség”-nek ez az érzelmeket és intellektuális átéltséget is nélkülöző elbeszélése révén lesz hatásos, a dolgok egyszerű rögzítésével érzékelteti, hogy milyen semmis kis pont az ember a világméretű katasztrófában, hogy miként változik meg az ember a háborúban vagy egyenruhában, s miként válik hatalmi körök érdekeinek, korrupszájának, alantas céljainak eszközévé és áldozatává.

„Közben Potierek hadserege rendetlen futásban, fejvesztve menekült. A föld állandóan rengett a visszavonuló csapatok döngésétől. A szerbek gyors hátrahúzóda ügyes hadicselnek bizonyult, s támadásba ment át. Erre a jeles osztrák hadvezér úgy látszik nem számított. A minden rendszer nélküli handabandázás következményei most mutatkoznak, s az osztrák recept szerinti gőgös-dölyfös tudatlanságban készült haditerv szégyenteljesen omlott össze” (DARVAS 1930: 23).

K. József ugyanezt a következőképp mondja el: „Kétnapi táborozás után továbbmentünk Brankovicán keresztül Valjevó felé, de a félúton egyszerre csak egy honvédhuszár vágta a parancsnokunkhoz parancsot, hogy azonnal forduljunk vissza, mert a szerbek áttörték a frontot. A Potiorek-féle árulás ekkor volt” (16). Ennyi.

Akár tudatosan, akár öntudatlanul, de K. József elbeszélése ilyenét való megformálásába szociális tartalmú üzenet mélyül (s ez a „*Mindent meg gondoltam...*”-ban és *A hinterland*-ban is jelen levő motívum): általa a front-ra került, a tisztek mellett kocsisként, tisztiszolgaként szolgálatot teljesítő, nemes lelkű, józan logikájú, a „jég hátán is megélő” parasztfiú – a Darvas-regényben Mátics Jóska, *A hinterland*-ban Hanák Feri – alakjának, azaz az alacsonyabb származású kisembernek állít emléket, azoknak a háborút átélő kisembereknek az emberi/hősi kiállását mutatja be, akiknek sem pozicionális, sem ideológiai érdeke nem fűződött a háborúhoz, s csak természetes eszességükön és talpraesettségükön múlik, hogy sikerül túlélniük a vérzivatar.

KIADÁS

CSORBA Béla–ÖKRÉSZ Károly s. a. r. 2014. „*Pedig én katona akartam lenni*”. K. József visszaemlékezései a Nagy Háborúra 1914–1918. A szöveget gondozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Csorba Béla és Ökrész Károly. *Létünk Könyvek 2.* (Szerkesztette: Brenner János. Sorozatszerkesztő: Bence Erika). Forum Könyvkiadó, Újvidék

IRODALOM

- BENCE Erika 2014a. A háborús poszttrauma mint elkülönítő létállapot (Farkas Geiza: A fejnélküli ember). *Hungarológiai Közlemények*, 2. 86–98.
- BENCE Erika 2014b. Napló(regény) az első világháborúról. Darvas Gábor: „Mindent megdöntöttem és mindent megfontoltam...” = *Hungarológiai Közlemények*, 3., 106–114.
- BORI Imre 1981. *Munk Artúr és A hinterland*. = MUNK 1981. 235–243.
- BORI Imre 2007. *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Szerk. és jegyz.: Bordás Gyöző (399–400), Gerold László: Bori Imre (349–355). Forum Könyvkiadó, Újvidék
- CSÁTH Géza 1997. *Fej a pohárban*. Napló és levelek (1914–1916). S. a. r. Dér Zoltán és Szajbély Mihály. Magvető Kiadó, Budapest
- CSORBA Béla – ÖKRÉSZ Károly jegyz. 2010. Kozma József emlékei az első világháborúból I–III. *Létünk*, 2. 3. 4. 199–212, 171–184, 171–182.
- CSORBA Béla jegyz. 2014. Frei Antal naptára az első világháborúból. *Létünk*, 2. 26–60.
- CSORBA Béla 2014a. „Hörgött a Föld”. Egy kishegyesi tanár elfelejtésre ítéltetett emlékirata a „nagy háborúról”. *Magyar Szó*, Kilátó, [2014.] augusztus 30–31., http://www.magyarso.com/hu/2449/kultura_irodalom/115318/%E2%80%9EH%C3%B6rg%C3%B6tt-a-F%C3%B6ld!%E2%80%9D.htm (2014. 10. 5.)
- DARVAS Gábor 1930. „Mindent megdöntöttem és mindent megfontoltam....”. Uránia, nyomdai művészet és kiadvállalat, Novi Sad
- FARKAS Geiza 1933. *A fejnélküli ember*. Kalangya Könyvtár, 1. kötet. Szerk. Szenteleky Kornél, Kalangya, Szubotica
- GEROLD László 2001. *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 64–65.
- KALAPIS Zoltán 1999. Életrajzi kalauz. Darvas Gábor. *Híd*, 12. 876–877.
- KOZKA József 2014. *Kozka József naplója (1914)*. Előszó és s. a. r. Csorba Béla. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- KRISTÁLY István 1931. Darvas Gábor: Mindent megdöntöttem és mindent megfontoltam... *A Mi Irodalmunk*. A Reggeli Ujság irodalmi melléklete. [1931.] február 8. (4. sz.) 26–27.
- LEJEUNE, Philippe 2003. *Önéletírás, élettörténet, napló*. Szerk. Z. Varga Zoltán. L'Harmattan, Budapest
- MUNK Artúr [1930.] é. n. *A nagy káder*. Egy pleni feljegyzései a forradalmi Oroszországból. Pantheon kiadás, Budapest
- MUNK Artúr 1981. *A hinterland*. A mögöttes országrész háborúja. Utószó: Bori Imre (235–243). Forum Könyvkiadó, Újvidék
- NÉMETH Ferenc 2004. Farkas Geiza imája. *Híd*, 3. 415–417.
- NÉMETH Ferenc 2014. A Nagy Háború vajdasági fotósai és festői. = *Létünk*, 2. 60–75.
- SZABOLCSI Miklós szerk. 1966. *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. A magyar irodalom története VI. kötet. Főszerk. Sötér István. Akadémiai Kiadó, Budapest <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/06/476.html> (2014. 10. 6.)
- SZENTELEKY Kornél 2000. Darvas Gábor: Mindent megfontoltam és megdöntöttem. = *Új lehetőségek, új kötelességek*. Egybegyűjtött tanulmányok, kritikák, cikkek II. (1931–1933). Drámák. Összegyűjtötte, az utószót és a bibliográfiát tájékoztatót írta: Bori Imre. A szövegeket gondozta: Toldi Éva. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 23–25.